

Ľudské vedomie v kontexte filozofických teórií o vzťahu mysle a tela

Ľuboš Rojka

ROJKA, L.: Human Consciousness in the Context of Philosophical Mind-Body Theories. *Studia Aloisiana*, 2019.

Explanation of human consciousness depends not only on partial answers to basic questions but also on the overall understanding of mental life. A broader perspective may reinforce the reasons for some of the proposed theories. Since there is not yet a direct method of exploring the relationship between human consciousness and the brain, a multi-disciplinary and multi-methodological approach is needed. The basic problem is the choice of starting point and preference for the method of investigation. The four contemporary authors, S. Goetz, W. Hasker, N. Murphy, and K. Corcoran, have different approaches depending on which aspects of human person emphasize as primary and relevant. A short analysis suggests that the conscious experience is best explained by Hasker, without adding redundant qualities and need of God's intervention, as is in the theory of Goetz, and without exaggerating the role of the linguistic and cultural constructs, as it appears in Murphy's writing, and without reducing it to just a more complex arrangement of the matter, as it is in Corcoran's publications.

Keywords: human consciousness, mind, dualism, physicalism

Problém vysvetlenia ľudského vedomia sa v posledných desaťročiach začal oddeľovať od diskusií o ľudskej mysli. René Descartes (1596 – 1650), ktorý je otcom dnešnej filozofie mysle, neodlišoval „ťažký“ problém vedomých skúseností od „ľahkých“ problémov ľudskej mysle. Problematikou vedomia sa explicitne nezaoberal. Ukázalo sa, že vedomie je kvalitatívne odlišné od vedomých a podvedomých kognitívnych procesov. V dnešnej spleti konkrétnych otázok o ľudskom vedomí sa niekedy zabúda, že jeho vysvetlenie závisí okrem iného aj od celkového vysvetlenia vzťahu mysle a tela. Väčšina koncepcií vzťa-

hu mysle alebo duše a tela je situovaná medzi dvomi extrémnymi postojmi: substančným dualizmom a fyzikalistickým eliminativizmom alebo redukcionizmom. Každá z nich má svoje výhody a nevýhody v tom, ako odpovedá na metafyzikálne otázky súvisiace s ľudským uvažovaním a rozhodovaním, osobnou identitou, mentálnou príčinnosťou a vedomím. Dôležité je, ako odpovede na tieto špecifické otázky zapadajú do širšie vnímaného mentálneho života, do všeobecnej filozofie a do náboženstva. Skúmanie ľudského vedomia vo vzťahu k dualite mysle a tela zo širšej perspektívy vnáša do diskusie nové argumenty, potenciálne relevantné pri hodnotení dielčích riešení. Z hľadiska epistemológie čím lepšie nejaká teória zapadá do iných teórií, tým je pravdepodobnejšie, že je pravdivá.

Pri celostnejšom prístupe je oveľa viditeľnejší základný problém, ktorým je už samotné východisko hľadaného vysvetlenia. Inak sa skúma vedomie, začínajúc skúmaním stavu a činnosti mozgu, kognitívnu psychológiou alebo fenomenológiou. Problematika je ešte komplikovanejšia, pretože niekedy rozhoduje aj dôraz na nejaký aspekt vedomia. Malé odchýlky alebo obmedzenia problematiky na začiatku vedú k diametrálne odlišným záverom. Pre naše ciele bude postačujúce krátko spomenúť štyri teórie súčasných autorov, ktoré reprezentujú rôzne substančné dualizmy a fyzikalizmy. Ich porovnaním sa ukáže, ktorá z nich vytvára najlepší priestor pre fenomenálne vedomie. Je prirodzené očakávať, že to budú silne dualistické teórie. Tieto sú však problematické z iných dôvodov, ktoré tiež vyplynú zo vzájomného porovnania štyroch teórií. Vyvážená pozícia v kontexte zvažovaných teórií môže poslúžiť ako vhodné východisko k hlbšiemu skúmaniu ľudského vedomia. Štyria autori – Stewart Goetz, William Hasker, Nancey Murphyová a Kevin Corcoran – boli vybraní, pretože viedli vzájomný dialóg o viacerých problémoch implikovaných v dualistických teóriách a ich postoje sú jednoduchšie ohraničiteľné.¹ Súčasný hylémorfizmus nevyvolal tak živé diskusie ako dascartovský dualizmus a iné koncepcie, ako napríklad dualizmus Richarda Swinburna alebo Johna Carew Ecclesa, sú komplexnejšieho charakteru, a preto ťažšie spracovateľné v krátkom celostnom porovnaní.

1. Substančný dualizmus Stewartu Goetza

Stewart Goetz je zástancom integrálneho substančného dualizmu duše a tela. Svoju argumentáciu začína opisom väčšinového presvedčenia o existencii duše. Človek vníma sám seba ako jednoduchú (nezloženú) substanciu s psychickými vlastnosťami. Keď myslí, nemyslí len nejaká časť človeka, ale myslí človek (osoba) ako celok. Toto presvedčenie nie je len obyčajným presvedčením, ktoré by bolo možné vyvrátiť pomocou nejakých vonkajších pozorovaní

¹ Syntéza ich dialógov bola publikovaná v knihe GREEN, Joel B. – PALMER, Stuart L. (eds.): *In Search of the Soul. Four Views of the Mind-Body Problem*. Downers Grove (IL) : Inter Varsity Press, 2005.

alebo argumentácie, ale tvorí súčasť jadra celkovej štruktúry presvedčení konkrétnej osoby. Ak by sa podlomilo presvedčenie o tom, že človek je slobodnou osobou, ktorá má schopnosť sama určovať svoj osud, malo by to vážny dopad na psychiku a správanie človeka.² Prikláňa sa preto k Alvinovi Plantingovi, podľa ktorého základné ľudské presvedčenia, ktoré sa spontánne vytvárajú vo vnútri zdravého a dospelého jedinca (teda nie sú odvodené z iných presvedčení, ani nezávisia od vôle človeka) treba brať vážne. Duša je pre Goetza špeciálna entita (substancia), ktorá má esenciálne vlastnosti, ako je schopnosť slobodne konať, schopnosť realizovať niektorú zo svojich túžob a je nositeľkou rôznych psychických stavov (bolesti, radosti, znudenia).³ K esenciálnym schopnostiam duše patrí aj mentálna schopnosť uvažovať a zdôvodniť svoje vlastné konanie. Je zrejmé, že pre Goetza sú primárne vedomé stavy (skúsenosť vlastných vedomých stavov) a konateľská morálna príčinnosť.

Goetzova esencialistická definícia človeka je založená na introspekcii, na tom, ako človek vníma seba samého. Aj napriek tomu, že Goetz si uvedomuje problémy s introspekciou, ktorá nie je vedeckou metódou a niekedy je iluzórna, trvá na tom, že je nevyhnutná. Akékoľvek poznávanie človeka, hlavne vo vedách o človeku, sa nevyhnutne spája s výpoveďami konkrétnych ľudí o sebe, o svojich pocitoch, spomienkach, myšlienkach, prežívaniach a svojich úvahách. Bez týchto osobných výpovedí by vedy o človeku nemohli vôbec existovať.

Jedným z najdôležitejších Goetzových argumentov pre substančný dualizmus je argument z jednoduchosti. Vo vedomí nejde len o jednoduché neuvedomovanie si komplexnosti prebiehajúcich kognitívnych a neutrálnych procesov, ale o pozitívnu skúsenosť jednoduchosti, ako ju opisuje Descartes. V podvedomí a v ľudskom mozgu môže prebiehať množstvo procesov, ktoré si neuvedomujeme a hádam ani nechceme uvedomovať, ale je tu vedomie, ktoré tieto procesy zjednocuje okolo „ja“ a nasmerováva podľa slobodne vybraných dôvodov. Jednota a efektívna aktivita osobného ja je základom slobodného a zodpovedného konania. Ak chce niekto popierať túto základnú skúsenosť ľudského vedomia, mal by ponúknuť dostatočné vysvetlenie tejto skúsenosti, čo sa zatiaľ nikomu nepodarilo.⁴ Goetz má pravdu v tom, že redukcionistické a funkcionalistické riešenia nemajú iné prijateľné a presvedčivé vysvetlenie spomínanej skúsenosti, skôr sa zakladajú na nádeji, že sa k nemu raz dopracujú.

Problémy spojené s vysvetlením mentálnej príčinnosti, ktoré sa zakladajú na uzavretosti fyzického sveta, Goetz považuje za problémy obmedzenosti prírodných vied, nie dualizmu. Hovorí, že „schopnosť mikročastice byť hýbanou dušou, keď [duša] chce konať s nejakým cieľom, nie je vylúčená ničím, čo sa musí predpokladať pri vedeckom štúdiu tejto schopnosti“⁵. Vedecké vysvetlenia nevyklúčujú mentálnu príčinnosť chápanú v dualistickom

2 Porov. GOETZ, Stewart: Substance Dualism. In: GREEN, J. B. – PALMER, S. L. (eds.): *In Search of the Soul*, s. 38 – 39 (33 – 60).

3 Porov. GOETZ, S.: Substance Dualism, s. 36.

4 Porov. GOETZ, S.: Substance Dualism, s. 43.

5 GOETZ, S.: Substance Dualism, s. 50.

zmysle, pretože môže existovať sila, ktorá sa neriadi zákonmi fyziky, ale pritom má príčinný vplyv na fyzický svet. Nie je ani dokázané, že všetky príčinné vzťahy musia byť zachytiteľné matematicky vo forme nejakej funkcie. Niektoré činnosti, ako písanie týchto slov, sú vysvetliteľné len v termínoch intencionálnej činnosti duše, nie fyzikálnymi silami, ani fyzikálnymi zákonmi, ani matematickými výpočtami.⁶

Dualistická koncepcia má podľa Goetza výhodu aj z hľadiska kresťanského svetonázoru. Duša človeka ako komplexná substancia existuje len kontingentne, a preto si jej existencia vyžaduje nejakú príčinu. Jej príčina nemôže byť fyzickej povahy, ale jedine Boh. Takéto vysvetlenie zodpovedá niektorým kresťanským doktrínam o zásahu Boha pri počatí človeka. Ďalšou výhodou je podľa Goetza fakt, že z kresťanského hľadiska sa nevyžaduje žiadne radikálne nové vysvetlenie zmŕtvychvstania. Po smrti tela človek nemusí byť vzkriesený akoby z ničoho, pretože duša prirodzene prežíva ďalej.

Pri hodnotení treba poznamenať, že len málokto sa pokúša obhajovať tak radikálny dualizmus, ako je integrálny dualizmus Goetza. Jeho výhodou však je, že opisuje autentickú bežnú vedomú skúsenosť, ktorú je potrebné nejak vysvetliť. Vedomé stavy sú príliš dôležité pre ľudský život, a preto ich nemožno redukovať na ilúzie alebo epifenomény len preto, že ich existenciu niekto nevie vedecky zdôvodniť. Ďalšou výhodou je, že Goetzov dualizmus je plne kompatibilný s tradičným chápaním morálnej zodpovednosti. Necháva priestor pre konateľskú príčinnosť a slobodné konanie v tradičnom slova zmysle. Úloha dokazovať je na strane toho, kto popiera dualizmus. Ohľadom kresťanstva však treba kriticky poznamenať, že prepojenie substančného dualizmu s kresťanstvom nie je výhodou. Vyžaduje sa totiž nadprirodzený zásah Boží pri vzniku každého ľudského života. Každá nadprirodzená udalosť v priebehu prirodzených udalostí nadmerne komplikuje celkové vysvetlenie, čím ho aj oslabuje. Nevýhodou z hľadiska kresťanstva je tiež, že jeho teória v podstate nevyžaduje zmŕtvychvstanie tela. Podľa *Katechizmu Katolíckej cirkvi* (990, 997, 1005, 1016) pri zmŕtvychvstaní ožije aj ľudské telo, pretože duša ho „očakáva“ a potrebuje k plnému životu. Nasledujúca forma dualizmu je z hľadiska kresťanstva prijateľnejšia.

6 Goetzove odpovede na námietky ohľadom príčinnej uzavretosti a celkove mentálnej príčinnosti možno nájsť v GOETZ, S.: *Making Things Happen: Soul in Action*. In: BAKER, M. C. – GOETZ, S. (eds.): *The Soul Hypothesis. Investigation into the Existence of the Soul*. London : Continuum, 2011, s. 99 – 117. GOETZ, Stewart – TALIAFERRO, Charles: *A Brief History of the Soul*. Kapitola 7. Oxford : Wiley-Blackwell, 2011.

2. Emergentný dualizmus William Haskera

William Hasker zastáva koncepciu emergentného dualizmu, ktorá je jednou z foriem integrovaného dualizmu.⁷ Pojem emergencie objasňuje takto:

„Základná myšlienka emergencie je to, že keď sa prvky istého druhu zoskupia správnym spôsobom, vznikne niečo nové, niečo, čo tu predtým nebolo. Nová vec nie je len preusporiadaním toho, čo tam už bolo predtým, ani nie je pridaná k danej konfigurácii zvonka. »Vynorila sa« či vznikla skrze pôsobenie konštitučných prvkov, no je niečím odlišným a často prekvapujúcim; predtým ako sa objavila, by sme ju nečakali.“⁸

Nové emergujúce vlastnosti vznikajú na základe vlastností základných prvkov, na základe elementárnych materiálnych častíc, pričom tie nové vlastnosti sa neobjavili zrazu a z ničoho, ale „existujú latentne, pokým sa nedosiahne správna funkcionálna konfigurácia matérie“⁹. Hasker poukazuje na to, že hoci sme sa o hmote naučili už veľa, stále nevieme uchopiť jej základnú povahu, a preto ani nevieme presne, čo môže z tejto matérie emergovať.

Ako príklady emergencie Hasker uvádza objavenie sa nečakaného komplexného fraktálu v grafickom znázornení istej matematickej rovnice,¹⁰ vznik kryštalickej štruktúry z chemického roztoku a vznik živej bunky ako dôsledok istého usporiadania a vzájomného prepojenia medzi neživými molekulami konkrétnych chemických prvkov. Podobným spôsobom podľa neho emerguje aj ľudská myseľ alebo duša. Je dôsledkom istého špecifického zoskupenia a vzájomného spolupôsobenia mozgových buniek. Je zrejmé, že vedomie nie je len privilegiom človeka, ale objavuje sa čiastočne aj u nižších živočíchov. Túto paralelu s ríšou zvierat Hasker považuje za výhodu v porovnaní s tradičným dualizmom, ktorý zdôrazňuje práve odlišnosti ľudského (druhostupňového) vedomia od zvierat.

V prípade ľudského vedomia ide o emergenciu nových schopností a nových zákonitostí, ktoré nepozorujeme na nižších úrovniach. Nové príčinné schopnosti zohrávajú podstatnú úlohu pri mentálnych aktivitách, akými sú racionálne myslenie, ale hlavne rozhodovanie. Nevznikajú len nové kombinácie alebo spôsoby správania základných buniek, ale vzniká nová entita s myslou a vedomím, ktorú nazývame osobou. „Vynorí sa“ nový jedinec. Hasker si uvedomuje, že ide o silné metafyzikálne tvrdenie, a pokým emergentný vznik

7 Najkompletnejšou Haskerovou štúdiou o ľudskom vedomí je jeho kniha HASKER, William: *The Emergent Self*. Ithaca; London : Cornell University Press, 1999.

8 HASKER, W.: On Behalf of Emergent Dualism. In: GREEN, J. B. – PALMER, S. L. (eds.): *In Search of the Soul*, s. 76.

9 HASKER, W.: On Behalf of Emergent Dualism, s. 82.

10 Fraktály sú na prvý pohľad najzložitejšie geometrické objekty, ktoré súčasná matematika skúma, majú však často prekvapivo jednoduchý matematický opis.

nových vlastností je pre viacerých filozofov a vedcov ešte prijateľný, existencia novej entity sa prijíma ťažšie. Trvá však na tom, že máme dobré dôvody pre takéto silné tvrdenie, pretože má viacero výhod v porovnaní s tradičným dualizmom a materializmom.

Výhodou Haskerovho emergentného dualizmu v porovnaní s tradičným dualizmom je, že pre vznik duše sa nevyžaduje osobitný Boží zásah, ani žiadna forma preexistencie duše. Emergentný dualizmus nevyžaduje ani teóriu biologickej evolúcie, ale jeho výhodou je, že veľmi dobre s touto teóriou ladí:

„Hlavnou myšlienkou je to, že vedomie sa spoluvyvíja s organizmom, ktorý ho produkuje a udržuje. Čoraz komplexnejšie a sofistikovanejšie neurálne štruktúry postupne generujú komplexnejšie a sofistikovanejšie vedomé stavy. Vedomé stavy zasa spätne pôsobia na správanie a na celé stvorenie. Vedomá skúsenosť spolu s fyzickou štruktúrou podlieha evolučnej selekcii.“¹¹

Z hľadiska evolučnej teórie emergentný dualizmus je preto prijateľnejší v porovnaní s tradičným dualizmom, ako nachádzame u Goetza.¹²

Pri evolučnom chápaní ľudskej mysle nutne vzniká otázka, na akej úrovni vývoja sa u živočíchov začínajú vynárať vedomé stavy a kedy sa človek už začína líšiť od zvierat. Hasker vymenúva oblasti, ktoré sú pre človeka charakteristické: je to používanie jazyka, schopnosť abstraktného myslenia, vedomé morálne rozlišovanie medzi dobrom a zlom, medzi tým, čo je spravodlivé a nespravodlivé, a tiež schopnosť nadviazať vzťah s poslednou realitou (s Bohom). Emergentní dualisti sú vo všeobecnosti presvedčení, že schopnosti ľudského vedomia vznikajú z rozličných neurálnych štruktúr a komplexného fungovania, pretože „vyššie funkcie sú závislé na fungovaní osobitných, vysoko špecializovaných oblastí mozgu“¹³.

Emergentný dualizmus poskytuje aj silný argument proti fyzikalistickému redukcionizmu. Ak by ľudské rozhodnutia boli výsledkom aktivity častíc v mozgu, teda ak by bol pravdivý fyzikalizmus, nemohli by sme povedať o ľudskom poznaní, že je nasmerované na pravdu. Fyzikálne zákony, ktorými sa riadia častice, „v žiadnom prípade nemajú pred sebou cieľ priviesť nás k pravdivým záverom o svete“¹⁴. Nemohli by sme si ani vytvoriť vzťah k Bohu. Prijatie, že „naše uvažovanie je determinované takýmito neracionálnymi [fyzikálnymi] faktormi, je devastujúce pre akúkoľvek dôveru, ktorú by sme mohli mať s ohľadom na naše teórie a systémy presvedčení – vrátane [...] našich teórií a presvedčení o Bohu a nášho vzťahu s Bohom“¹⁵. Spôsob, ako sa vyhnúť fyzikalistickému

11 HASKER, W.: On Behalf of Emergent Dualism, s. 80.

12 Hasker rozpracováva výhody svojej „tretej cesty“ medzi materializmom a dualizmom v článku HASKER, W.: Souls Beastly and Human. In: BAKER, M. C. – GOETZ, S. (eds.): *The Soul Hypothesis. Investigation into the Existence of the Soul*. London : Continuum, 2011, s. 202 – 217.

13 HASKER, W.: On Behalf of Emergent Dualism, s. 80.

14 HASKER, W.: On Behalf of Emergent Dualism, s. 85.

15 HASKER, W.: On Behalf of Emergent Dualism, s. 85.

redukcionizmu, je tzv. silná emergencia, pri ktorej mikrofyzikálna úroveň už nie je riadená len bežnými zákonmi fyziky. Umožňuje to vysvetliť jednak zameranie človeka na hľadanie pravdy, ako aj jeho slobodnú vôľu (v libertiánskom zmysle) a tiež vysvetlenie možnosti vytvoriť si osobný vzťah s Bohom.

Hasker poukazuje na výhodu jeho koncepcie v súvislosti s kresťanským učením. Keď sa hovorí o možnosti života po smrti, kľúčový je fakt, že vedomá myseľ je v jeho koncepcii ontologicky odlišná od mozgu. Hoci za normálnych podmienok závisí od tela, po smrti tela môže čerpať energiu z iného zdroja, napríklad priamo z Božej moci, alebo ak je už dostatočne vyvinutá, môže existovať aj sama osebe.¹⁶ Podľa emergentného dualizmu kontinuálna existencia osoby po smrti však nie je dôsledkom jej prirodzenej nesmrteľnosti. Duša zaniká, ale neskôr môže byť oživená spolu s telom. Telo však musí byť na rozdiel od tradičného dualizmu uspošobené pre život duše. Takto chápaný človek lepšie zodpovedá biblickému výroku, že človek bol stvorený z „prachu zeme“ a zároveň vyžaduje zmŕtvychvstanie.

Haskerova teória, ako sám uznáva, je komplikovanejšia v porovnaní s descartovskými dualizmami, pretože je potrebné konceptuálne rozpracovať komplexnejší pojem duše vo vzťahu k telu. Výhodou však je bezproblémové chápanie tradičnej slobody a morálneho konania, ako aj objasnenie úlohy vedomých a kognitívnych schopností v evolučnom vývine. Ludské vedomie má v Haskerovej teórii svoje miesto bez akéhokoľvek umenšovania jeho významu a jeho teória je prijateľnejšia aj pre vedy, aj pre kresťanstvo.

3. Nereduktívny fyzikalizmus Nancey Murphyovej

Nancey Murphyová považuje človeka za „komplexný fyzický organizmus, preniknutý dedičstvom tisícov rokov kultúry, a čo je dôležitejšie, [organizmus] oživený dychom Božieho Ducha“¹⁷. Svoj postoj nazýva nereduktívnym fyzikalizmom a považuje ho za verziu fyzikalizmu, ktorá je akceptovateľná aj pre kresťanov.¹⁸ Biblia neobsahuje žiadnu ucelenú náuku o metafyzickej podstate človeka, ale sa zaoberá skôr „rozličnými aspektmi ľudského života vo vzťahoch“¹⁹. Výsledky kognitívnej neurovedy podľa nej dávajú dostatočné dôvody si myslieť, že všetky ľudské schopnosti pripisované duši možno chápať

16 Porov. HASKER, W.: On Behalf of Emergent Dualism, s. 81.

17 MURPHY, Nancey: *Bodies and Souls, or Spirited Bodies?* Cambridge University Press, 2006, s. ix.

18 Murphyová uprednostňuje pojem fyzikalizmu pred materializmom, pretože materializmus je zatažený ideologickou konotáciou vylučujúcou existenciu akýchkoľvek duchovných entít vrátane Boha. Navyše pojem fyzikalizmus je presnejší ako emergentný monizmus, ako sa tejto teórii niekedy hovorí. Porov. MURPHY, N.: Nonreductive Physicalism. In: GREEN, J. B. – PALMER, S. L. (eds.): *In Search of the Soul*, s. 116.

19 MURPHY, N.: *Bodies and Souls, or Spirited Bodies?*, s. 39.

ako „procesy, do ktorých je zapojený mozog, zvyšok nervovej sústavy a ostatné telesné systémy v stálej interakcii so spoločensko-kultúrnym svetom“²⁰. Nereduktívny fyzikalizmus vychádza z toho, že živé organizmy nemožno jednoducho charakterizovať v Descartovom duchu len rozpriestranenosťou, ale treba brať do úvahy vysoký stupeň ich komplexnosti. Murphyová navrhuje, aby sa v duchu vedeckej metodológie najskôr preskúmal rozdiel medzi strojmi a komplexnými organizmami, teda aby sa prešlo od úrovne fyzikálneho opisu k etologickým štúdiám, skúmajúcim správanie živočíchov.

Na príklade rôznych úrovní biologického života (od prekaryotických buniek, cez zložitejšie organizmy, až po človeka) Murphyová poukazuje na činnosti, ktoré súvisia s vyhodnotením danej situácie. Zatiaľ čo napríklad hmyz opakuje určitú činnosť bez ohľadu na to, či sú okolité podmienky zmenené alebo nie (napríklad osa kontroluje hniezdo pred tým, ako tam vnesie paralyzovaného cvrčka), malé deti už dokážu pochopiť zmenenú situáciu a prispôbiť sa jej. Ak si majú zvoliť medzi menším a väčším cukríkom, vyberú si ten väčší. Ak ho však dostane ich kamarát, dokážu zmeniť postoj a vyberú si ten menší (čo napríklad šimpanzy nedokážu). Schopnosť zachytiť spôsob vlastného poznávacieho procesu a vidieť jeho obmedzenia spolu so schopnosťou sa flexibilne prispôbiť Murphyová nazýva seba-transcendenciou. Táto schopnosť je nevyhnutná aj pre morálnu zodpovednosť a vzniká v organizme vtedy, keď tento dokáže vnímať svoje vlastné reakcie na okolie. Seba-transcendencia spolu s rečou vylučujú biologický determinizmus.²¹ Táto schopnosť však podľa nej nie je dôvodom pridávať pri objasňovaní vedomej ľudskej činnosti nemateriálnu dušu, ani žiadny nový druh ontologickej entity.

Murphyová sa sústreďuje najmä na obhajobu slobodnej vôle a morálnej zodpovednosti. Odmieta príčinný determinizmus, teda tvrdenie, že by pohyby subatomárnych častíc mozgu determinovali procesy vedomia. Takéto chápanie ohrozuje nielen možnosť existencie ľudskej slobody, ale aj naše chápanie Boha a nášho vzťahu k nemu:

„Ak je slobodná vôľa ilúziou a najväčšie intelektuálne a kultúrne výdobytky ľudstva možno považovať len za výsledok zákonov fyziky, v konečnom dôsledku to úplne zničí naše bežné chápanie seba samých a samozrejme aj teologické chápanie človeka, ktoré nie je založené len na predstave o zodpovednosti človeka pred Bohom, ale aj na oprávnenosti našich teórií o Bohu a Božej vôli.“²²

Používa pojem príčinnosti zhora-nadol (*top-down*), ktorý zachytáva pôsobenie vyšších úrovní, teda kvalitatívne komplexnejších štruktúr a organizácií na nižšie úrovne, pričom „nenarúšajú ani nezasahujú do príčinných vzťahov častíc na nižšej úrovni; namiesto toho supervenujú na ňu tak, že ponecháva-

20 MURPHY, N.: *Bodies and Souls, or Spirited Bodies?*, s. 56.

21 Porov. MURPHY, N.: *Bodies and Souls, or Spirited Bodies?*, s. 91.

22 Porov. MURPHY, N.: *Nonreductive Physicalism*, s. 129.

jú mikro-interakcie ako také nezmenené.²³ Zákony vyššie organizovaného systému pritom nie sú redukovateľné na zákony nižšie: „Vzorce hraničných podmienok, vybrané špeciálnymi vedami, príčinné pôsobia smerom dole, kde môžu určiť, ktorá príčinná vlastnosť konštitučných častí je aktivovaná alebo pravdepodobnejšie aktivovaná“²⁴. Príčinné pôsobenie „nezávisí od toho, či sú zákony na nižšej úrovni deterministické alebo nie; selektívne procesy vyššej úrovne môžu pôsobiť rovnako dobre v rozsahu možností poskytovaných (na nižšej úrovni) náhodnými, ako aj deterministickými procesmi“²⁵.

Pojem auto-determinácie u zodpovedného konateľa nie je zvláštnym, ak si všimneme vlastnosti, ktoré nachádzame u komplexnejších zvierat. V prvom rade u nich vidíme cieľovo zameranú činnosť, rozhodovanie a pamätanie si minulých rozhodnutí, a v neposlednom rade predstavivosť. Ľudská morálna činnosť sa zakladá na tých istých predpokladoch, ale pridáva k nim ďalšie typicky ľudské prvky, ktoré nadobúdame hlavne vďaka komplexnejšiemu jazyku. Vďaka nemu človek môže ísť za abstraktnými cieľmi a pýtať sa otázkami typu „prečo“. Z hľadiska vedomia je najdôležitejší pojem „ja“ a seba-reprezentujúce schopnosti mozgu. Ľudský jazyk umožňuje vyššiu spoločenskú integráciu, v ktorej pojmy súvisiace s morálnym správaním, ako spravodlivosť, láskavosť, odpustenie, odmena a trest, tvoria neoddeliteľnú súčasť.

Zdá sa, že v Murphyovej teórii je vedomie prednostne záležitosťou ľudského jazyka, vďaka ktorému sa v mysli človeka vytvára pojem „ja“. Ľudské ja by však malo znamenať niečo reálne činné. Preto sa jej teória zdá byť nepostačujúcou alebo neúplnou pre vytvorenie konateľského základu pre slobodné morálne konanie. Navyše, Murphyovej teória má väčšie ťažkosti v kresťanstvom kontexte. Človek totiž podľa nej úplne zomiera (s jeho telom a dušou) a pri zmŕtvychvstaní bude stvorený akoby z ničoho. Z tohto sveta si neprináša nič, v dôsledku čoho vzniká problém osobnej identity. Nedá sa vysvetliť, ako budeme vedieť, že ide skutočne o toho istého človeka, ako bol za pozemského života, a nie len o takého istého alebo podobného človeka. Murphyová uznáva tento nedostatok, zdôrazňuje však výhodu väčšej kompatibility so súčasnými vedeckými štúdiami.²⁶

4. Konštitučná teória Kevina Corcorana

Iným fyzikalistickým prístupom k chápaniu človeka je konštitučný pohľad Kevina Corcorana. Vychádza z toho, že niektoré presvedčenia, napríklad presvedčenie o tom, že práve sedím a čítam, sú tak úzko spojené s tým, čo fyzic-

23 SPERRY, Roger: In Defense of Mentalism and Emergent Interaction“. In: *Journal of Mind and Behavior*, roč. 12, 1991, č. 2, s. 235 – 236.

24 MURPHY, N.: *Bodies and Souls, or Spirited Bodies?*, s. 83.

25 MURPHY, N.: *Bodies and Souls, or Spirited Bodies?*, s. 106 – 107.

26 Podrobnejšie rozpracovanie nevýhod, presnejšie, „výziev“ fyzikalizmu je v knihe MURPHY, N.: *Bodies and Souls, or Spirited Bodies?*, s. 111 – 147.

ky koná moje telo, že sa nijako nedokážem presvedčiť o opaku, teda napríklad o tom, že sa práve kúpem v mori. To podľa neho jasne vyvracia descartovský substančný dualizmus, podľa ktorého je nemateriálna ľudská duša príčinne úplne nezávislá od tela, a teda môže nadobudnúť akékoľvek presvedčenie, aké len chce. Navyše, podľa substančného dualizmu, ak by aj bol ľudský mozog akokoľvek poškodený, nemalo by to vplyv na myslenie človeka. Dualizmus Haskera nie je takýmto radikálnym druhom descartovského dualizmu, preto sa na neho nevzťahuje Concoranova námietka. Môže však byť opodstatnená pri Goetzovom dualizme.

Corcoran verí, že existujú čisto nemateriálne bytosti ako duchovia a Boh, no človek je podľa neho fyzickou entitou, ktorá nemá žiadne nemateriálne časti. Napriek tomu však nepovažuje človeka za ľudské zviera ako animalisti, ktorí ho chápu esenciálne ako zviera a len kontingentne ako osobu. Osoba podľa Concorana nie je totožná so svojím telom. Konštitučný pohľad na osobu značí, že „ľudské osoby sú konštituované svojím telom bez toho, aby boli totožné s telom, ktoré ich konštituuje“²⁷. Konštitučnú koncepciu človeka možno ilustrovať na príklade sochy, ktorá je z mramoru, pričom nie je totožná s obyčajným kusom mramoru. To, čo má navyše, nie je nepodstatnou vlastnosťou. Byť Dávidom patrí medzi podstatné vlastnosti sochy. Extrémne zmeny počasia môžu sochu Dávida zničiť, ale nezničí sa mramor, z ktorého je socha zhotovená. Socha Dávida pod vplyvom počasia stratila svoje podstatné vlastnosti, už nie je sochou Dávida, ale mramor ako taký svoje podstatné vlastnosti nestratil, aj keď sa mohol zmenšiť.

Minimalistická definícia osoby hovorí, že ide o „bytosť so schopnosťou intencionálnych stavov: presvedčení, túžob a zámerov.“ Táto bytosť je schopná perspektívy z prvej osoby, teda má „schopnosť myslieť seba ako seba bez toho, aby k tomu potrebovala opis alebo tretiu osobu“²⁸. Ľudské osoby sú však zároveň esenciálne konštituované biologickým telom: „Ak moje telo niekedy prestane existovať, prestanem existovať aj ja,“²⁹ a tiež „verím, že moje telo vzniklo prv ako ja, a môžem si predstaviť, že moje telo by ma mohlo prežiť“³⁰, konštatuje Corcoran. Telo je esenciálnou časťou osoby, ale byť osobou nie je esenciálne pre živé telo. Toto odlíšenie súvisí s tým, že existencia človeka v jeho koncepcii nie je viazaná na existenciu intencionálnych stavov. Je možné, že človek bude existovať, aj keď stratí schopnosť intencionálnych stavov. V takomto prípade prestáva existovať ako osoba, ale zostáva stále človekom.

Pokiaľ ide o otázku zachovania identity osoby, ktorá je problematická u Murphyovej, Corcoran rozvíja svojráznu teóriu, ktorá popiera tradičné kri-

27 CORCORAN, Kevin: The Constitution View of Persons. In: GREEN, J. B. – PALMER, S. L. (eds.): *In Search of the Soul*, s. 157.

28 CORCORAN, K.: The Constitution View of Persons, s. 160.

29 CORCORAN, K.: The Constitution View of Persons, s. 160. Pod biologickým telom Corcoran rozumie fyzikálny organizmus, ktorý je tvorený množstvom bunkových tkanív. Chápe ho tiež ako žijúceho živočícha, pričom život je „individuálny biologický proces celkom špeciálneho druhu – teda je pozoruhodne stabilný, dobre individualizovaný, seba-riadiaci, seba-udržiavajúci a homeodynamický“.

30 CORCORAN, K.: The Constitution View of Persons, s. 161.

térium časopriestorovej kontinuity. Časopriestorová kontinuita je podľa neho skôr dôsledkom existencie fyzického objektu, než jeho základom, a preto hľadá iné kritérium, ktoré by vychádzalo z existencie určitého príčinného spojenia medzi objektom A v čase t_1 a objektom A v čase t_2 .³¹ Corcoran navrhuje chápať ľudské telo ako víchricu či tornádo, ktoré berie so sebou rôzne materiálne objekty. Aj ľudské telo podľa neho zoskupuje a prenáša hmotu priestorom a časom, pričom vytvára novú a opúšťa starú hmotu: „Telá pretrvávajú vďaka atómom, ktoré zachytili v rámci život-zachovávajúceho (príčinného) vzťahu v istom čase, pričom na základe tohto príčinného vzťahu prechádzajú k nasledujúcemu zhluku atómov v ďalšom čase.“³² Osobná identita preto súvisí s akousi vnútornou príčinnou podmienkou pretrvávania ľudského tela. Je zrejmé, že Corcoran používa len metaforu, čo robí jeho vysvetlenie problematickým.

Corcoran zdôrazňuje, že jeho koncepcia zodpovedá kresťanskému učeniu, ktoré netvrdí, že človek, osoba alebo duša žije aj po smrti tela, ale hovorí o vzkriesení tela. Pri vzkriesení tela pôjde o tú istú identitu, o tú istú „víchricu“, ktorá bude usporadúvať časti nového tela.³³

Corcoranova teória je pravdepodobne najproblematickejšou zo všetkých štyroch. Čo sa týka špecificky fenomenálneho vedomia, Corcoran nevstupuje do diskusií o jeho povahe. Z celkového prístupu vidno, že poukazuje na iné skúsenosti, hlavne na presvedčenia a intencionálne konanie, ktoré patria skôr prístupovému vedomiu, nie striktne fenomenálnemu vedomiu. Z toho sa dá usúdiť, že vedomé stavy nepovažuje za relevantné. V jeho fyzikalistickom systéme pre ne niet priestoru. Nevýhodou je tiež, že keď sa očakáva hlbšie vysvetlenie nejakého problému, Corcoran sa uchýľuje k metaforám.

5. Dôsledky pre vysvetlenie vedomia

Z postojov štyroch autorov vidno, že vychádzať z bezprostrednej vedomej skúsenosti, ako to robí Descartes alebo Goetz môže byť problematické. Je pravda, že existujú ľudia hlboko presvedčení o tom, že ich podstatou je netelesná duša. Existujú však aj takí, ktorí, ako Peter van Inwagen, sú presvedčení, že ľudia sú čisto fyzickými bytosťami: „Keď preniknem hlbšie do toho, čo nazývam *mnou*, zdá sa, že odhaľujem, že som žijúce zviera. A preto sa mi zdá

31 Corcoran poukazuje na príklady, keď by jeden objekt mohol v istom okamihu zmiznúť a v tom istom okamihu byť nahradený identickým objektom, takže by sa zdalo, že objekt pretrval v čase. Spomína príklad z filmu *Star Trek*, kde sa osoby premiestňujú z jedného miesta a času na úplne iné teleportáciou, to znamená, že je porušená časovopriestorová kontinuita. Porov. CORCORAN, K.: *The Constitution view of persons*, s. 164.

32 Porov. ZIMMERMAN, Dean: *Immanent Causation*. In: *Nous*, Supp. Vol. (1997), 433 – 471.

33 Dôležité prehĺbenie myšlienky života po smrti je v piatej kapitole knihy CORCORAN, K. J.: *Rethinking Human Nature. A Christian Materialist Alternative to the Soul*. Grand Rapids (MI) : Baker Academic, 2006, s. 119 – 133.

dualizmus zbytočne komplikovanou teóriou o mojej prirodzenosti.³⁴ Podobne aj Corcoranovo zdôraznenie bezprostrednej prepojenosti mentálnych stavov so zdravým fungovaním tela možno použiť proti dualizmu. Problém je, že tieto námietky neberú dostatočne vážne fenomenálne stavy vedomia aj napriek tomu, že Inwagen má iný pocit. Niet pochyb, že skúsenosť veľkej väčšiny bežných ľudí je, že človek je dualistickou kompozíciou tela a duše. Svedčí o tom už aj bežný jazyk, ktorý je dualistický. Na opis ľudskej činnosti používame vysvetlenie v termínoch úmyslov, a nie neurálnych procesov. Väčšinové presvedčenie posilňuje apriórnu východiskovú pozíciu na strane dualizmu (aj keď nie nutne substančnému dualizmu). Cieľom výskumu je dopracovať sa k uspokojivému vysvetleniu práve tejto osobnej skúsenosti. Platilo by to aj v prípade, že dualistická bezprostredná skúsenosť nie je väčšinová. Pri vedeckých prístupoch často namiesto jej vysvetlenia dostávame jej popieranie alebo umenšovanie jej dôležitosti a efektívnosti.

Je rozhodujúce zachovať rovnováhu medzi pozorovaním vlastných vnútorných stavov a zvažovaním vedeckých experimentov a vysvetlení. Bez prvého z nich sa vytratí to, čo chceme vysvetliť, a bez druhého je možné skončiť v iluzórnych predstavách. Otázkou zostáva, či je možné ich explanatórne prepojiť. Colin McGinn napríklad pochybuje, že to je v ľudských silách.³⁵ Metodológie, ktoré používame vo vedách a vo fenomenológii, nevedú k vzájomnému prepojeniu. Obe oblasti sú radikálne odlišné a epistemicky alebo kognitívne uzatvorené. Zdá sa byť chybou tvrdiť, že je to ľudsky nemožné alebo že také spojenie neexistuje. Skôr je potrebné uznať obmedzenosť súčasných metodológií a aplikovaných metód. Neexistencia prepojenia nemôže byť dokázaná, len predpokladaná.

Podľa Goetza presvedčenie, že som jednoduchou substanciou, pramení z jednoty, ktorú vytvára ľudské vedomie. Človek svojimi zmyslami vníma celú škálu rôznorodých objektov. Táto komplexná skúsenosť je vnímaná subjektom ako celková jednota, ktorá je fundamentálna. Podľa Haskera však, aj keď vedomé ja (subjekt vedomia) nepozostáva z častí, neznamená to, že by nemohlo byť rozložené do častí.³⁶ Vedomie nemusí zohrávať aktívnu zjednocujúcu a nasmerovávajúcu (intencionálnu) úlohu pri rôznych zmyslových skúsenostiach. Aktívne zjednocovanie osobných skúseností je rozhodujúce pre obhajcov radikálneho substančného dualizmu, ako je Goetz. Umiernenejšou formou dualizmu je len akési vnútorné pozorovanie (existencia vnútorného »oka«). Skúsenosť sa však zdá byť na strane Goetza, pretože naše ja zohráva aktívnu úlohu pri morálnom rozhodovaní a činnosti. Je východiskom vôľovej činnosti.

Podľa Murphyovej základné presvedčenie o tom, že som dušou, je buď artefaktom pochádzajúcim z nášho spôsobu vyjadrovania, alebo je dôsledkom

34 VAN INWAGEN, Peter: Dualism and Materialism: Athens and Jerusalem? In: *Faith and Philosophy*, roč. 12, č. 4, 1995, s. 476.

35 MCGINN, Colin: Can We Solve the Mind-Body Problem? In: *Mind*, 98 (1989) č. 391, s. 349 – 366.

36 Porov. HASKER, W.: An Emergent Dualist Response. In: GREEN, J. B. – PALMER, S. L. (eds.): *In search of the soul*, s. 61 – 64.

našej bezprostrednej skúsenosti jednoty vedomia. Prikláňa sa k postoju, že pojem duše mohol jednoducho vyplývať zo štruktúry používaného jazyka bez akéhokolvek hlbšieho metafyzického základu. Pripomína, že gréckym filozofom koncept duše umožňoval opísať rozdiel medzi živými a neživými vecami. V kresťanstve bolo vďaka nemu možné opísať existenciu človeka po smrti tela, čo bolo žiaduce najmä s ohľadom na dosiahnutie definitívnej posmrtnej spravodlivosti (odmeny alebo trestu). Preto je podľa Murhypovej potrebné preskúmať, či tento jazykový artefakt zodpovedá tomu, ako sú veci v skutočnosti. V tomto smere sú podľa nej rozhodujúce vedecké koncepcie, ktoré nám ponúkajú stále presnejšie vysvetlenia. Vo filozofii sa opierame väčšinou o abstraktné pojmy a logické argumenty, zatiaľ čo pri vedeckom prístupe máme k dispozícii evidenciu v podobe určitých nameraných dát či empiricky overených procesov. Keď sa jedná o realitu, má prednosť veda. V tomto bode sa zdá byť Murphyovej teória nepostačujúca, pretože to, čo hovorí Goetz o vedomí, nie je len záležitosťou pojmu v kontexte nejakých teórií, ale súčasť reálnej subjektívnej skúsenosti.

Ďalším dôležitým prístupom je hľadanie evolučného vysvetlenia úlohy vedomia. Vedomé stavy organizmu poskytujú viaceré evolučné výhody v boji o prežitie a reprodukciu. Napríklad uvedomenie si toho, že jedlo je horúce alebo že vo vzduchu cítiť pach škodlivej chemikálie, je podmienkou úspešnejšieho konania a interakcie s okolím. Vedomé stavy umožňujú komplexnejšiu odpoveď na vonkajšie nebezpečenstvá hlavne preto, lebo zahrňujú zvažovanie viacerých možností konania. Problémom evolučného vysvetlenia však je, že existujú aj také vedomé stavy, ktoré nemajú priamy vplyv na pravdepodobnosť prežitia. Hasker spomína napríklad záujem o pravdu ako takú alebo rozvíjanie vzťahu k Bohu, ale možno pridať aj úžas nad krásnou prírodou alebo príjemný pocit z toho, že človek pochopil pôvod našej planéty. Tieto zvláštnosti, ktoré nespádajú medzi evolučné výhody, sa používajú na podporu dualizmov (Goetz, aj Hasker).

Čo sa týka života po smrti tela, v kresťanstve existujú dve možnosti. Apoštolské vyznanie viery hovorí o zmŕtvychvstani tela (*carnis resurrectionem*) a Nicejsko-Carihradské o očakávaní vzkriesenia mŕtvych (*resurrectionem mortuorum*). Prvé je najbližšie k Haskerovej dualistickej teórii a druhé Murphyovej. V *Katechizme Katolíckej cirkvi* (990, 997, 1005, 1016) badať príklon k dualistickej koncepcii.

Záver

Keďže zatiaľ neexistuje priama metóda skúmania vzťahu ľudského vedomia a mozgu, je potrebné používať multi-disciplinárny a multi-metodologický prístup. Filozofia, zvlášť fenomenológia, podáva vhodný opis skúseností, ktoré vyžadujú hlbšie vysvetlenie. Nemožno umenšovať ich dôležitosť len preto, že ich nezachytávajú niektoré súčasné metodológie, ale skôr že je potrebné

hľadať vcelku vyváženú interdisciplinárnu pozíciu. Stewart Goetz, William Hasker, Nancey Murphyová a Kevin Corcoran majú rozličné prístupy podľa toho, ktoré aspekty človeka zdôrazňujú ako prvotné a smerodajné. Celkove je zrejmé, že pri vysvetľovaní vedomia nejaká forma dualizmu je nevyhnutná. Najlepšie vysvetľuje vedomé skúsenosti Hasker, bez pridávania nadbytočných vlastností a Božieho zásahu, ako to je u Goetza, a bez redukcie na jazykové a kultúrne konštrukty, ako to robí Murphyová, alebo na záležitosť len akéhosi komplexnejšieho usporiadania hmoty, ako to vidíme u Corcorana. Najväčším problémom pre fyzikalistov je aktívna úloha vedomia a problém osobnej (diachrónej) identity.³⁷

Použitá literatúra

- BAKER, Mark C. – GOETZ, Stewart (eds.): *The Soul Hypothesis. Investigation into the Existence of the Soul*. London : Continuum, 2011.
- CORCORAN, Kevin: The Constitution View of Persons. In: GREEN, Joel B. – PALMER, Stuart L. (eds.): *In Search of the Soul. Four Views of the Mind-Body Problem*. Downers Grove (IL) : InterVarsity Press, 2005, s. 153 – 176.
- CORCORAN, Kevin J.: *Rethinking Human Nature. A Christian Materialist Alternative to the Soul*. Grand Rapids (MI) : Baker Academic, 2006.
- GOETZ, Stewart: Substance Dualism. In: GREEN, Joel B. – PALMER, Stuart L. (eds.): *In Search of the Soul. Four Views of the Mind-Body Problem*. Downers Grove (IL) : InterVarsity Press, 2005, s. 33 – 60.
- GOETZ, Stewart: Making Things Happen: Soul in Action. In: BAKER, Mark C. – GOETZ, Stewart (eds.): *The Soul Hypothesis. Investigation into the Existence of the Soul*. London : Continuum, 2011, s. 99 – 117.
- GOETZ, Stewart – TALIAFERRO, Charles: *A Brief History of the Soul*. Oxford : Wiley-Blackwell, 2011.
- GREEN, Joel B. – PALMER, Stuart L. (eds.): *In Search of the Soul. Four Views of the Mind-Body Problem*. Downers Grove (IL) : InterVarsity Press, 2005.
- HASKER, William: On Behalf of Emergent Dualism. In: GREEN, Joel B. – PALMER, Stuart L. (eds.): *In Search of the Soul. Four Views of the Mind-Body Problem*. Downers Grove (IL) : InterVarsity Press, 2005, s. 75 – 100.
- HASKER, William: An Emergent Dualist Response. In: GREEN, Joel B. – PALMER, Stuart L. (eds.): *In Search of the Soul. Four Views of the Mind-Body Problem*. Downers Grove (IL) : InterVarsity Press, 2005, s. 61 – 64.
- HASKER, William: *The Emergent Self*. Ithaca; London : Cornell University Press, 1999.
- HASKER, William: Souls Beastly and Human. In: BAKER, Mark C. – GOETZ, Stewart (eds.): *The Soul Hypothesis. Investigation into the Existence of the Soul*. London : Continuum, 2011, s. 202 – 217.

37 Tento článok bol napísaný v rámci grantu *Povaha ľudského Ja z perspektívy kognitívnej vedy* (VEGA 1/0871/18).

- MCGINN, Colin: Can We Solve the Mind-Body Problem? In: *Mind*, roč. 98, 1989, č. 391, s. 349 – 366.
- MURPHY, Nancey: *Bodies and Souls, or Spirited Bodies?* Cambridge : Cambridge University Press, 2006.
- MURPHY, Nancey: Nonreductive Physicalism. In: GREEN, Joel B. – PALMER, Stuart L. (eds.): *In Search of the Soul. Four Views of the Mind-Body Problem*. Downers Grove (IL) : InterVarsity Press, 2005, s. 115 – 138.
- SPERRY, Roger: In Defense of Mentalism and Emergent Interaction. In: *Journal of Mind and Behavior*, roč. 12, 1991, č. 2, s. 221 – 245.
- VAN INWAGEN, Peter: Dualism and Materialism: Athens and Jerusalem? In: *Faith and Philosophy*, roč. 12, 1995, č. 4, s. 475 – 488.
- ZIMMERMAN, Dean: Immanent Causation. In: *Nous Supplement : Philosophical Perspectives 11, Mind, Causation and World*, roč. 11, 1997, č. 1, s. 433 – 471.

doc. Ing. Luboš Rojka, PhD.
Fakulta filozofie Gregorovej univerzity
Piazza della Pilotta 4
00187 Roma
Italia
lubosrojka@gmail.com